

remo: »Sprejela ga je, kakor da bi tujec bil, neznan romar iz tuje dežele. Toliko da sta si roko podala.« Kdor ne čuti nasprotja v jeziku teh dveh odstavkov, bo ostal nedirnen pri drugih osebah, kajti odhod gre ta dualizem kvišku mimo Bogatina, kjer se je Anton Novačan najbolj razmahnil kot cedeč se naturalist, dokler na gotovih mestih popolnoma ne zagospoduje Iv. Cankar. V osebi Veleje je brezdvomno psihološka naloga, dosledno rešena, a ta Veleja je v vsem svojem obsegu le preveč pojem: »Veš, kdo sem jaz? Te ni strah mene, Bogatin? Ne veš, da v mojih prsah gnezdijo kače, da je spočela moja glava v treh letih, kar ni bilo moža pri meni, vso hudobijo, ki si jo zamisliti moreš, da sem že videla vse tiste tvoje črne postave in da imam le korak do vsega slabega!« (Str. 23.) Ves njen govor plava v zanosu, presekajo ga le redki pristni izbruhi hude nature. V najbolj vsakdanjem govoru je stavčna ritmika dvo- in trodelnega pravca razpletena s tako doslednostjo, da sta oseba Veleja in njen govor dve stvari. Ta nepristnost doseže svoj vrh v Veleju. Oseba in vse na nji je od drugod, dasi je Novačan to dobro naslonil na tujino in tovarno. Če bi ponatisnil prizor med njim, Bogatinom in Lento v prvem dejanju, ga ne bi prisodili Novačanu. Podobe kakor... »Tam je tista bela koča, tam so tista zlata okna v solncu večernem. Na pragu pa me čaka ona. Je že z eno nogo na pragu, čez prag hoče, toda spomnila se je mene in se ozrla. Pa ne gre v kočo, na pragu stoji in me čaka... O ne, ne mene z doma. Ne veš, kako je hudo po svetu,« (str. 34.) te podobe se vrste pri Veleju druga za drugo, polno jih je drugo dejanje. Res je, da je pijanec rad sentimentalen, res je Velej tik pred smrtjo, zato pa bi bil Novačan kljub temu lahko šel mimo simbolizma in Cankarja — ne v svojo škodo. Ta dualizem prav po nepotrebnem ubija to, kar je pisateljevega. Naturalistični ekspresionist se ni zavedel, da simbolična ritmika ne more biti govor za ljudi, ki z utrzanim jecljanjem in krikom več duševne sile izbruhnejo, kakor more sparjeno živčevje

simboličnih oseb sporediti sinonimov in nazivati miselnih varijant. Neko svojstvenost je hotel poudariti s tem, da je tuptam dialektično stavil besede, kar pa prvotnega ritma ni prav nič pokrilo. Saj ima Novačan pristnega, lastnega jezika, ki bi bil dovolj močan, da izpolni z njim svoje osebe. Ko bi se tega zavedel, bi bila Veleja lahko prav dobro delo. Fr. Koblar.

Dr. Fran Detela: **Takšni so.** Zgodovinska povest. **Begunka.** Drama v treh dejanjih. Slovenskih Večernic 74. zvezek. Družba sv. Mohorja na Prevaljah. 1921. — Zgodovinska novela iz leta 1569. »Takšni so« je hvaležen poizkus, kako prikazati protestantovski problem v drugi, manj kulturnobojni luči, kakor je to delal Tavčar. Večerniški tekst je jezikovno rahlo popravljeni ponatis matice v »Domu in svetu«. Pohvalna je močna dramatika prvih prizorov. Razplet je baladno bridek, pride nepričakovano za epično širokostjo ekspoziionalnosti prvega dela. Povest učinkuje kot krepek, fragmentaričen koncept, ki ga je pisatelj sam nehoče tako tudi občutil, dodavši nekak epilog z bosanko o zidanju džamije Ferhadije. V prijetno lahki, ljudskim odrom priporočljivi igrici brez slednje umetniške ambicije bi omenil motiv anagnorizističnega razpletka in celo popolnoma materialno povzeto invencijo iz Plavta, čigar »срепундіа« je Detela v svoj spis presadil.

Dr. I. P.

UMETNOST.

Zbirka narodnih ornamentov. — **Ornaments nationaux Yougoslaves.** — Народни орнаменти. — Albert Sič, Narodni okraški na pirhih in kožuhih. — Ljubljana, 1922. Tisk tiskarne J. Blasnika naslednikov. Klišeji na ovitku in v uvodu iz klišarne Jugoslovanske tiskarne v Ljubljani. Založila Drž. zaloga šolskih knjig in učil v Ljubljani. — Cena 100 Din (navadni papir 75 Din).

V dobi najhujše narodne depresije, takrat, ko se je moralo zdeti, da nam potekajo zadnje ure narodnega obstanka, ko je stala umetna večina bivšega avstrijskega parlamenta na točki absolutne negacije

napram slovanskim, posebno pa še slovanskim zahtevam, v tistih grenkih trenutkih, ko nam je branil vladni birokratizem, da se poslužujemo svojega jezika, ko so zatirali vsak pojav naše narodne duše, pa naj se je javil v katerikoli obliki, tedaj, ko je nemška znanost reklamirala vse kulturne elemente našega ljudstva za germanstvo ter nam odrekala vsak pokret na poprišču duševne prosvete, ko so izzivali v nas životobojne inštinkte, prav tedaj nas je presenetil prof. Albert Sič ob novem letu 1918. s prvim snopičem svojega dela »Narodne vezenine na Kranjskem« in s to publikacijo poudaril našo narodno zavest in zgodovinsko dejstvo, da smo se Slovenci tudi v prošlosti udeleževali kulturnega napredka po svojih načelih in po lastnem okusu. Razgrnil je pred nami del domačih običajev v umetniških oblikah in nam orisal dobršen del tehnike, ki so jo uporabljali naši prednamci. Temu prvemu snopiču so sledili v kratkih presledkih nadaljnji drug za drugim, tako da smo imeli leta 1919. že štiri dele narodnih vezenin v vestnih posnetkih na papirju pred seboj. (Prim. »Slovenec«, 1918, 4. jul., podlistek; — »Carniola«, 1918, zvezek 1/2, str. 85—87; — »Dom in Svet«, 1919, stran 239—240; 298—299.) Od tistih dni do danes se je marsikaj izpremenilo; zrušila se je država, ki je zanikala kulturnost Slovencev in nasprotovala stremljenju po višji prosveti. A navzlic temu se je zdelo, da bo ostala ta Sičeva publikacija torzo. Velike zapreke, ki se stavijo takim priobčitvam v sedanji dobi, so pretile, da uničijo začeto delo. A sila volje ter vabljivost trdno in visoko zastavljenega smotra so odstranile tudi zadnje zapreke, vkolikor gre za Sičevo delo: pred nami leži močan snopič, lep in umetniško opremljen, vsebujoč 41 listov. Ovoj je okrašen na zgornji platnici z barvastim klišejem, ki nam nudi dva prizora: plešočo gorenjsko dvojico na srčastem ščitu, spodaj v obeh vogalih pa okraševanje pisanic. Zbirko vzorcev uvaja razprava, ki zavzema šest strani, ker je pisana v slovenščini, srbohrvaščini in francoščini. Na čelu ima prizor iz otroškega življenja: trkljanje pirhov o velikonoči. —

Obe risbi, ono na ovoju in med besedilom, je risal prof. Anton Koželj. — V besedilu podaja prof. Sič potrebna pojasnila, ki jih rabi vsakdo, ki ni še poučen o bistvu in o tehniki, s katero je združeno okraševanje pirhov, vezenje in našivanje (apliciranje) na kožuhih. Našteva vobče važne ornamentalne elemente in njihova ljudska imena. Besedilo je okrašeno s šestimi klišeji, ki so posneti po naravi: dve belokranjski deklici, ki krasita pirhe s »pisalko«; dva pirha, katerih eden je prepleten s struno, a drugi obložen s stržnovimi črkami in obrobki. Ta uvod zaključujejo štiri kožuhi: gorenjski moški in ženski kožuh, belokranjski ženski zabunec in škricar. Zabunec je delan »na ploh« — kakor pravijo v Beli Krajini, dočim se loči od njega »škricar« s tem, da ima vstavljene zaklinke, ki se začenjajo v pasu in segajo do spodnjega roba ter se širijo od zgoraj navzdol. Gorenjski ženski kožuh je vedno — ali vsaj v pretežni večini — delan na »škrice« ali zaklinke. — V tem uvodu je omenjeno vse, kar služi orientaciji o nastopnih vzorcih.

Za uvodom je 10 listov pirhov s 123 podobami v barvah. Posamezne podobe kažejo pirhe od strani, poleg tega pa tudi od zgoraj ali od »pete« (t. j. od spodaj). Sič je podal vedno tisti konec, ki je najznačilnejši za razpredelbo ornamentalnih delov. Belokranjskih pirhov je 84: rdečih z belimi ali rumenimi ornamentami, modrih z belimi, zelenih z belimi in svetlozelenimi, a črnovijoličastih z belimi in rdečimi, ali celo v treh barvah (beli, rdeči in zeleni) izvedenimi okraski. — To vrsto izpopolnjujejo štiri dolenjski pirhi (št. 85—88), dalje 19 notranjskih (št. 89 do 107) in končno 16 loških pirhov. Notranjski imajo včasih okraske z nožičem vpraskane ali »vškrabane« (trisanice št. 85 do 87, 92—94, 102, 103), včasih pa tudi opisane s pomočjo voska. Namesto belih ornamentov na rdečem dnu imajo na Notranjskem tudi rdeče okraske na belem dnu (št. 98, 99). — Pred nami je torej razgrnjena lepa zbirka vzorcev, ki svedočijo, da ima ljudstvo smisel za okrasje v linearnem in barvnem pogledu. Od čeških,

moravskih, slovaških in poljskih proizvodov se točno ločijo naši pirhi; vdahnjen jim je znak starodavnega kulturnega vpliva od strani zapadnih narodov; Slovenci smo zadnja, proti zapadu potisnjena panoga jugoslovanskega plemena, ki smo ohranili še svojo samorodnost, četudi omiljeno po zapadni kulturi,¹ ki je pa pogosto prepajena naših izvirnih narodnih elementov. Najmanj narodnega svojstva nudijo gorrenjski pirhi, posebno iz Loke in loške okolice. Tu je bil naseljen med Slovenci bavarski rod — a je podlegel slovenstvu; vendar je pa zapustil tudi svoje sledove v jeziku, običajih, pojmovanju in značaju. Gledé umetnosti je pa vplival, kakor opaža že Sič, nunski samostan po svojem odgojevanju ženskega naraščaja. En sam pogled na te pirhe nam pove, da tu ni enotnosti, četudi so okraski ljubeznivo naivni. Dočim se poslužuje preprosta kmetica v Beli Krajini pretežno geometriških konfiguracij in izrablja ž njimi dane ploskve ter jih ornamentira po zahtevi njihovih tektoničnih oblik naravnost genialno — kakor so to delali prazgodovinski »umetniki«, iščejo okraševalke loških pirhov svoje motive vsepovsod: v prosti prirodi, med rastlinstvom, živalstvom, pohištvom, doma in v cerkvi ter jih združujejo, večinoma brez notranje zveze. Res je sicer, da je tudi pri belokranjskem pirhu opazati neko moderniziranje; geometrične konfiguracije (list 1, št. 2, 8; list 2, št. 15, 17, 19, 20 itd.) se začno polagoma spajati z rastlinskimi motivi (list 1, št. 5, 7, 12; list 2, št. 16, 18, 22), za temi se vtihotapi srce (list 1, št. 1, 5, 9), za njim napis (list 1, št. 3; list 3, št. 30). Polagoma se osmelijo okraševalke, da izločijo celò tradicionalne geometrične like in jih nadomesté s samimi stiliziranimi rastlinskimi motivi, ki so večinoma vitice ali stebila, spojena z drugimi

¹ To je povedal tudi odkriti prijatelj Jugoslavije, grof Begouen v svojem članku »Quelques notes de voyage en Yougoslavie«, ki ga je priobčil v *Revue de l'alliance française*, 1922, št. 8, str. 30–39, kjer ugotavlja: »Les Slovènes, qui sont, de tous les Yougoslaves les plus évolués, les plus imprégnés de la civilisation occidentale...«

narodnimi elementi (srce, n. pr. list 3, št. 36). Vendar pa ima nadvlado vedno še geometrični okrasek. — Od strogo stiliziranih rastlinskih motivov prodre ljudska umetnost do naturalističnih likov (n. pr. list 7, št. 78, in list 8 in 9). Od dveh boj (dno in ornament) preide na dvo- in trobarven kinč, navadno na temnem dnu (list 5, št. 49, 51, 52, 58–60; list 6, št. 72; list 7, št. 79–80, 83, 84). Loški pirhi kažejo na belem dnu naturalistično oblikovane cvetice, ki se dajo celò botanično določiti, n. pr. pripotec, spominčice, žito in trta (to dvoje seveda v simboličnem stiku s cerkvijo, specielno s sv. Evharistijo), pa tudi vrtnice, torej umetno vzgojene cvetice, kakor n. pr. vrtnica, mimoza i. dr. — Tudi cerkvene posode (kelih, monštranca) in simboli glasbe (lira) so pogosto uporabljeni v zvezi s cveticami. Da take pirhe še prepletajo s svetlo žico ali kovinasto nitjo, je dokaz, da korenini to pojmovanje v naziranju baročne dobe, ko je igralo zlato v tkaninah (brokat) in našivkih (srma) veliko vlogo. To je pa mogoče seveda samo v mestih, odkoder se je pač preselil »zlato moderc« tudi na deželo, celò v bajtarjev dom. Sič sklepa popolnoma pravilno, ako prisoja pri teh pirhih loškega okraja največji vpliv nunskega samostanu v Škofji Loki. — Ako izvzamemo ta na mestni kulturi vzkliji vpliv, imamo pa v okraskih na ostalih pirhih pradedne, moremo reči prazgodovinske motive, ki so se ohranili neposredno v ljudski tradiciji; kajti, da bi jih bila kmetica posnemala po izkopinah iz hallstadtske dobe, to je povse izključeno. Kar pa tiče prosteje uporabljenih rastlinskih motivov, prav posebno naturalističnih, to pa ne sega dalje nazaj kakor približno 100 do 120 let. Posebno loški pirhi so zasidrani po svojem okrasju v empirski in biedermaierski dobi — in so taki ostali do najzadnjega časa.

Podobno kakor pri pirhih je bilo okraševanje kožuhov. Sič ugotavlja, da so bili kožuhi sprva samo beli — in ima nedvomno prav. To dejstvo pa nam kaže našo kulturo v zanimivi perspektivi: pred seboj zremo ostanke klasične dōbe rimskega — in gotovo tudi še predrimskega

— gospostva. Bela Krajina je ohranila belo obleko do naših dni — poleti prteno, pozimi volneno — pa ne le v barvi, ampak tudi v kroju: hlače (*braccae*) in srajco (*tunica*) za moške, robačo (*tunica*) — ki je bila sprva enotna obleka od vratu do gležnjev, a se je pozneje razdelila na krilo (robača) in oplečje — za ženske. Temu načelu bele barve je sledil tudi kožuh, to pa vsepovsod, ne samo v Beli Krajini, kakor je bil v prvi dobi Slovenec sploh belo opravljen. — Na belem dnu ovčjega kožuha se je krasno podala pestra volnena vezenina. Kje nam bo pokazala zgodovina narodne noše prve vzorce za tako okraševanje, sedaj še ne vemo, slutiti pa je, da jih bomo dobili vsaj pri poznih helenističnih nošnjah.

Zbirka vzorcev s kožuhov obsega 31 listov, ki se začenjajo spet s številko 1; na listu 1–17 in 31 so vzorci vezenin, izvršenih na izvornikih z volno; list 18–30 nudi okraske, ki so izvršeni na kožuhih z apliciranim (našitim) barvastim usnjem. Starejšo tehniko predstavljajo prvi; drugi so mlajšega izvora in posnemajo po mojem prepričanju ogrsko tehniko, kjer je še danes splošno priljubljena in procvita — ali je vsaj procvitala do izbruha svetovne vojne. Samo da je okraševanje kožuhov na Ogrskem neprimerno obsežnejše kakor pri nas. Madjar ima kožuh, ki je ves pošit, spredaj in zadaj, z raznobojnimi usnjatimi liki, jermenčki, pestrimi kitkami, kodriči in podobnim; a ne samo pošit, kakor pri nas, ampak posamezni liki so pritrjeni tudi s kovinastimi tulčki, to pa iz tehničnih in estetičnih razlogov. Barvano usnje so kupovali naši kožuharji izven Kranjske. — Kakor pri pirhih, moramo misliti tudi pri kožuhih na razvoj okrasja: sprva na tehnično-geometrične konfiguracije (list 1, št. 1–3, 5, 7); za dobe *biedermaierstva* so pa začeli vezti na kožuhe naturalistično zasnovane, a vendar kolikor toliko fantazijske like, ki se jim ne dajo določiti izvorniki; osobito cvetice nastopajo v prerezih in projekcijah, da zabrišejo popolnoma original. Velika večina volnenih vezenin na kožuhih ni strogo simetrično stilizirana, ampak se drži mnogo bolj pri-

rode (list 1–14); polovno-simetrične like nudi zbirka samo tri (lista 15 in 16). Ker je vezenje z volno šlo z aplikacijo vzporedno, ni čuda, da so se vezilje naslanjale sem in tam na izrezane usnjate like; tako n. pr. sta na listu 1 vzorca št. 4 in 6 nedvomno posneta po usnjatih, za aplikacijo prirejenih likih, a sta samo konturirana. Prav tako je pa tudi na listu 5 vsa vezenina zamišljena po analogiji usnjatih aplikacij, ker ne pozna prehodov iste barve, ampak samo kompartimente gotovih, polnih tonov. V to kategorijo sodijo tudi gori omenjene simetrične vezenine (list 15 in 16). — Na obstranskih pramenih se menjavajo načela okraševanja; tu imamo posamezne elemente v navadnih vrstah, vse enake, drugega poleg drugega. Velik vpliv je imelo tudi vezenje na platnu; posebno podrejene like so pogosto posnemali po motivih na pečah (list 6, 7, 9, 11, 13). Kar je pa zamišljeno vnaprej za vezenje z volno, ima pa svoj poseben značaj: delano je na akord barv, ne na ritmiko linije (prim. list 2, 3, 4, 6, 8, 10, 11, posebno 12); pestrost in polnjenje ploskve je smoter. Seveda se razlikujejo posamezni kožuhi drug od drugega tudi po nadarjenosti zadevne vezilje ali pa vezca, kajti kožuhe so vezli tudi moški; nekateri ima več smisla za barvno harmonijo, drugi pa tudi riše tektonično prozorno.

Aplikacija nam nudi vrsto zelo zanimivih dejstev. Ker je bolj snovna in na ploskve navezana, skoraj ne more drugače, kakor da ustroja svoje celotne like tektonično izrazito in določeno; vse elemente širših ploskev tvori polovno simetrične, dočim pa ves ornament ni vedno komponiran na isti način. Dalje dela ta tehnika vedno z določenimi, polnimi toni, katerih vsak je določen za svojo partijo. V tem odseva krznarjeva nadarjenost za harmonijo barv ali nezmožnost, predstaviti si pravilno v fantaziji vtis, ki ga bo delal izgotovljen ornament. — Za to imamo v Sičevi publikaciji lestvico za dobre in šibkejše vrednote. Posebnost apliciranih ornamentov so razpolovljeni deli na dve barvi: *mi-parti*. Kombinacije barv so zelo različne; n. pr. bela, zelena, rdeča (list 18), ali: bela, ru-

mena, modra, rdeča, svetlozelena, temnozeleno, rjava (list 19), ali: bela, rumena, svetlomodra, zelena, rjavovijoličasta, temnovijoličasta (list 20), ali: rumena, cinober, temnomodra, svetlozelena, sočnozelena, rumenkastordeča, rdečerjava (list 23) itd. Ti ornamenti so deloma strogo polovnosimetrični (list 20, 22, 24), deloma pa samo v nekem ravnovesju ob navpični osi (list 19, 23, 26–30). Posebno zanimivo je, ako opazimo, kako se naslanjajo razni ornamenti te Sičeve izbere drug na drugega; tako je n. pr. okrask na listu 19 po kompoziciji soroden z onimi na listu 26, 27 in 29; celo barve se drže pretežno svetlih tonov.

Skratka: zbirka nudi veliko množino narodnih okraskov kot gotove like za eventualno takojšnjo uporabo; podaja nam pa tudi samo podbudo, motive, ki jih je mogoče uporabiti za nove konfiguracije. Pripoveduje nam o smislu naših dedov in pradedov za estetične like in o njihovi tehniki. Dokazuje kot zgodovinska nema priča naše kulturne tradicije. Pojasnjuje razmerje ljudskih plasti do velike umetnosti in njenem vplivu v prošlosti. Podčrtava naša plemenska svojstva, ki živé še dandanes med našim ljudstvom, vkolikor niso pokvarili njegovega okusa amerikanizem, vojaška služba v bivši Avstriji, doma pa moderni tehniki.

In vse to gradivo je zbral v zadnjem trenutku neumorno delavni, za ideali stremeči, umetniško usposobljeni in mladeniško vneti prof. Albert Sič. Koliko truda, poizkusov, potov, požrtvovalnosti in nesebičnosti da zahteva tako delo, to je dopovedati samo človeku, ki je sam delal, nabiral, urejeval in kumoval takim publikacijam.

Sičevo delo zahteva od nas brezpogojnega spoštovanja in podpiranja; javni zavodi in privatniki bi morali imeti to publikacijo, pred vsem bi morala biti v vsaki večji šolski knjižnici, vsaj pa na vseh srednjih in meščanskih šolah, pa tudi na strokovnih zavodih. Gre za to, da pride poznavanje domačega ornamenta v zvesti spomin najširših plasti; samo na ta način bo mogoče, da spoznavamo svojo kulturno last.

Ta del narodnih ornamentov je založila Državna zaloga šolskih knjig in učil v Ljubljani; to je bila nedvomno primerna tvrdka. Njej se imamo zahvaliti, da je cena taka, da se more zmoči, pa tudi to, da je — za sedanjo dobo — opremljena dokaj reprezentativno, četudi ne more tekmovati s podobnimi publikacijami drugih narodov. — A delo je izvršeno vobče dobro, tako da je moremo dati vsakomu v roke, ne da bi se bilo bati odklonljive kritike. Prav posebno pohvalno moramo omeniti preciznosti registra pri pirhah. — Tako nam je dalo skupno delo avtorjevo, založnikovo in tiskarjevo publikacijo, katere bi morali biti Slovenci veseli — a iz tega tudi izvajati praktične posledice.

L. 1918. sem zapisal v oceni prvega dela: »Naš jezik nima primerne besede, s katero bi mogli označiti zaslužnost dela in izreči zahvalo idealnemu in nesebičnemu prireditelju te publikacije.« Po dobi štirih let vztrajam pri svoji izjavi, kljub dejstvu, da se mi je rogal neki efermerni listič, ne da bi mi bil imenoval tisto besedo; kdor jo najde, Philida solus habeto.

Mantuani.